

Галина Карпінчук

РОЛЬ МИХАЙЛА НОВИЦЬКОГО У СТАНОВЛЕННІ НАУКОВОЇ ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ БІОГРАФІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті розкрито роль Михайла Новицького у виявленні документів Т. Шевченка та їх публікації у 1920–1960-х рр. А також окреслено внесок ученого у становленні наукової концепції біографії поета.

Ключові слова: документи Т. Шевченка, біографія поета, видання документів Т. Шевченка, архівні матеріали та друковані праці М. Новицького, шевченкознавство, праці із шевченкознавства.

Документальні матеріали поряд із епістолярієм, спогадами, щоденниковими записами є вагомим писемним джерелом, що відтворює історію життя та творчості Тараса Шевченка, вони рік за роком фіксують, зберігають та передають достовірну інформацію про нього. Водночас кожний документ є свідченням епохи та умов, за яких жив і творив Шевченко.

Перші документи були надруковані ще за життя поета. Серед них «Повідомлення про видання Т. Г. Шевченком «Живописной Украины» у газеті «Северная пчела» від 25 серпня 1844 р. (№ 193) та «Письмо Т. Г. Шевченка к редактору «Народного чтения» від 18 лютого 1860 р. (кн. 2) та ін.

Зразу ж після смерті Т. Шевченка було надруковано свідчення Олександра Лазаревського про останній день життя поета («Северная пчела» від 28 лютого 1861 р., № 48).

Микола Стороженко в альманасі «Киевская старина» надрукував частину матеріалів до історії Кирило-Мефодіївського братства («Новые материалы для биографии Т. Шевченко» 1898 р., кн. 3). Н. Молчановський – працю «Арест Шевченко в 1859 г. (Материалы для биографии)» (1899 р., т. 64, № 2, отд. 1). Тут також було опубліковано лист членів Товариства для допомоги бідним літераторам та ученим за підписами М. Чернишевського, І. Тургенева та інших до поміщика В. Фліорковського з приводу викупу рідних Шевченка з кріпацтва (1890 р., кн. 2). Упродовж 1860–80-х рр. деякі документи були оприлюднені в часописах «Былое», «Русская старина», «Русский архив».

Наприкінці XIX ст. Олександр Кониському вдалось отримати дозвіл на опрацювання документів, що зберігались в Архіві київського військового подільського і волинського генерал-губернатора. Виявлені ним документи і стали вагомим джерелом для написання біографії поета, яка вперше була опублікована 1892 року – «Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя: У 2 т.» (Львів, 1898–1901 рр.).

На початку XX ст., після відкриття архівів III відділу, додалися матеріали: відношення міністра народної освіти від 21 лютого 1847 р. до попечителя Київського учбового округу про призначення Шевченка вчителем малювання Імператорського університету Святого Володимира з іспитовим терміном на один рік (уперше опубліковано в альмасі «Україна 1907 р. (т. 1, № 2); квиток, виданий комендантом Новопетровського укріплення І. Усковим про звільнення Шевченка від військової

© Карпінчук Галина Володимирівна – аспірантка Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

служби від 1 серпня 1857 р., який розшукав та оприлюднив Д. Яворницький у праці «Матеріали до біографії Т. Г. Шевченка» (Катеринослав, 1909 р.).

Продовжували вивчати і доповнювати документальні матеріали до біографії Т. Шевченка і радянські шевченкознавці. І тут особливо виділяється Михайло Новицький (1892–1964), який народився у м. Ніжин в родині Михайла Ігнатовича та Євгенії Луківни Новицьких. Навчався у Ніжинській класичній гімназії ім. М. В. Гоголя. Вищу освіту здобув на історико-філологічному факультеті Санкт-Петербурзького Імператорського університету (1913–1919). Із 1921 р. М. Новицький працював у Комісії для видавання пам'яток новітньої української літератури, що діяла при Всеукраїнській академії наук.

Завдяки його зусиллям було розшукано і оприлюднено 68 документів до життя і творчості Т. Шевченка. Здебільшого це були документи III відділу (Власної Його Імператорської Величності канцелярії), що зберігались у Департаменті державної поліції при Міністерстві внутрішніх справ (У 1933 році їх було передано до Київського центрального архіву давніх актів, нині Центральний державний історичний архів України).

Віднайдені матеріали, починаючи з 1924 р., М. Новицький надрукував у статтях: «Арешт Шевченка в 1859 році» (1924), «Шевченко в процесі 1847 року і його папери» (1925), «До історії арешту Шевченка 1850 р.» (1925), «Третье Отделение про Шевченка» (1928), «З історії оренбурзького арешту» (1929).

Найперші розшукані ним матеріали стосувалися арешту Т. Шевченка в Україні влітку 1859 р. Вони стали вагомим доповненням до відомих документів цього періоду, які надрукували О. Кониський і Н. Молчановський.

В архіві Департаменту поліції М. Новицький розшукав накази, рапорти, листи про нагляд за поетом під час його подорожі 1859 р. Серед них – наказ шефа жандармів і головного начальника III відділу В. Долгорукова від 23 травня 1859 р. про стеження за Т. Шевченком до відділів жандармерії Київської губернії (київському губернському жандармському штаб-офіцеру, підполковнику Л. Грибовському), Чернігівської губернії (полковнику корпусу жандармів Шульговському), Полтавської губернії (полковнику корпусу жандармів Я. Лаптеву); рапорт Л. Грибовського від 5 серпня 1859 р. до III відділу про богохульство Шевченка; прохання III відділу від 7 серпня 1859 р. Л. Грибовському повідомити свідчення Шевченка після арешту; рапорт київського, подільського і волинського генерал-губернатора І. Васильчикова від 23 серпня 1859 р. В. Долгорукому про інцидент із Т. Шевченком.

Крім цього, дванадцять невідомих до того документів про арешт Т. Шевченка в Україні 1859 р. М. Новицький знайшов в Архіві київського військового подільського і волинського генерал-губернатора. Серед них: повідомлення київського цивільного губернатора П. Гессе від 9 липня 1859 р. київському, волинському і подільському генерал-губернатору І. Васильчикову про прибуття Шевченка в Корсунь і встановлення за ним нагляду; рапорт М. Андрієвського від 8 серпня 1859 р. І. Васильчикову про свідчення Шевченка; розпорядження в. о. київського цивільного губернатора П. Селецького від 11 серпня 1859 р. про дозвіл Т. Шевченку повернутися в Петербург.

Також М. Новицький ще раз звірив і надрукував свідчення Т. Шевченка, дані М. Андрієвському, що зберігались у Чернігівському музеї ім. В. В. Тарновського.

Загалом сімнадцять документів, що висвітлювали період життя Т. Шевченка з 23 травня по 23 серпня 1859 р., знайдених М. Новицьким у департаменті поліції та Архіві київського військового подільського і волинського генерал-губернатора, вперше були ним опубліковані 1924 р. у статті «Арешт Шевченка в 1859 р.» («Шевченківський збірник», т. 1).

Водночас у цій статті М. Новицький, на відміну від М. Чалого і О. Кониського, детальніше розкрив історію останньої подорожі Шевченка в Україну, пов'язавши наміри поета побудувати хату та знайти подружню пару з його поетичною творчістю: «А я так мало, небагато / Благов у Бога: тільки хату, / Одну хатиночку в гаю, / Та дві тополі коло неї, / Та безталанну мою, / Мою Оксаночку – щоб з нею / Удвох ди-

витися з гори / На Дніпр широкий, на яри, / Та на лани золотополі... («Не молилася за мене»), а також інформацією з епістолярію поета, процитувавши уривки з його листів до П. Куліша, М. Максимовича, Ф. Ткаченка [8, с. 213].

М. Новицький встановив логічну і хронологічну послідовність документів, що стосувалися Шевченкової подорожі в Україну: лист віце-президента академії графа Ф. Толстого до міністра імператорського двору О. Адлерберга з проханням дати дозвіл на подорож (дата невідома); звернення Ф. Толстого від 20 травня 1859 р. до віце-секретаря Є. Мюссара з проханням повідомити про рішення президента Академії мистецтв Великої княгині Марії Миколаївни; відповідь секретаря Марії Миколаївни – Є. Мюссара про її згоду (орієнтовна дата – друга половина травня 1859 р.), звернення О. Адлерберга від 20 травня 1859 р. до начальника III відділу В. Долгорукова про подорож Шевченка; дозвіл В. Долгорукова від 23 травня 1859 р. на поїздку Шевченка і його відповідь за тією ж датою О. Адлербергу про позитивне вирішення цього питання. Названі нами документи М. Новицький вказав наприкінці статті під назвою «Хронологічна канва до історії Шевченкового арешту». Тут також було вперше надруковано маршрут Шевченкової подорожі Україною 1859 р., який М. Новицький встановив на підставі знайдених ним документів (Лихвин, хутір Хрущова, Пирятин, Михайлова Гора, Городище, Корсунь, Кирилівка, Моринці, Корсунь, Пекарі, Межиріччя, Городище, Корсунь, Кирилівка, Межиріччя, Мошни). Він уточнив час перебування поета в Городищі Черкаського повіту (наприкінці червня не кілька годин, як вважав М. Чалий, а три дні), де поет гостював у П. Симиренка, К. Яхненка і Ю. Хропалю.

Перебуваючи в Україні, Т. Шевченко подарував багатьом своїм знайомим автографи окремих поезій та свої офорти. М. Новицькому вдалося встановити, що серед них були Наталя Олександрівна Хрущова, дружина поміщика Д. Хрущова, з яким Шевченко їхав разом з Москви в Україну (автограф поезії «Садок вишневий коло хати», Лихвин), О. Заліський (офорт «Приятелі», хутір Хрущова).

Серед документів, знайдених М. Новицьким, один заслуговує на особливу увагу. Він пояснює причини арешту Т. Шевченка і його вигнання з України. Це рапорт київського, подільського і волинського генерал-губернатора І. Васильчикова від 23 серпня 1859 р. начальнику III відділу О. Орлову: «...он известен здесь, как человек окомпрометировавший себя в политическом отношении, поступки его и слова некоторые лица могут истолковывать в ином смысле, придавать им особенное значение и возбуждать на него подозрения и обвинения подобно описаному выше случаю» [1, с. 147–148].

Помимо хронології арешту 1859 р. М. Новицький доповнив біографію Т. Шевченка багатьма фактами з його особистого життя. Так, він уперше подав докладну історію про намір і дії Т. Шевченка придбати землю у поміщика Н. Парчевського. Зіставлення документальних і мемуарних джерел свідчило, що Шевченко про заборону проживання в Україні нічого не знав і продовжував клопотатися про виділення землі для будівництва хати.

Довгий час у дослідженнях біографії Т. Шевченка було недостатньо матеріалів про його перебування в Кирило-Мефодіївському братстві.

Перші матеріали до цієї теми з'явилися наприкінці XIX – на початку XX століття. У 1892 р. у журналі «Русской архив» (кн. 7) надруковані окремі документи допиту поета, у 1902 р. у «Киевской старине» М. Рігельман надрукував «Допрос Т. Г. Шевченка в 1847 г.» (т. 76), у 1906 р. М. Стороженко у цьому ж часопису опублікував статтю «Кирилло-Мефодиевские заговорщики» (т. 92). У 1911 р. у Києві В. Семевський видав найповнішу за документами і описом на той час працю «Кирилло-Мефодиевское Общество» (перевидана 1918 р.).

Усі ці матеріали були відомі М. Новицькому, але він вирішив ще раз переглянути архів, щоб розшукати все, що стосувалося Т. Шевченка. Під час одного із відряджень до Ленінграда йому пощастило виявити в архіві Департаменту поліції документи слідчої справи III відділу «Объ Украйно-Славянскомъ Обществѣ». За його свідченням, загальний обсяг цих матеріалів становив 2739 аркушів.

У 1925 році знайдені нові матеріали М. Новицький ввів у обіг шевченкознавства,

надрукувавши свою працю під назвою «Шевченко в процесі 1847 р. і його папери» («Україна» 1925 р., № 1–2).

Матеріал подано за двома розділами. У першому «Шевченко в процесі 1847 р.» М. Новицький дослідив історію арешту кирило-мефодіївців: Т. Шевченка, Г. Андрузького, В. Білозерського, М. Гулака, М. Костомарова, П. Куліша, О. Марковича.

Для цього він використав відомі матеріали: донос О.Петрова до генерал-майора, куратора Київського навчального округу О. Траскіна (3 березня 1847 р.); повідомлення київського військового губернатора Д. Бібікова про існування Слов'янського товариства до головного начальника III відділу О. Орлова (17 березня 1847 р.); наказ О. Орлова про арешт Т. Шевченка та В. Білозерського (23 березня 1847 р.).

Найголовнішу увагу було звернено на розкриття слідчої справи під назвою «Об художнике Шевченке», датованої 17 квітня–30 травня 1847 р.

З неї вперше було надруковано свідчення Г. Андрузького про Т. Шевченка; уривки з листів: В. Білозерського до М. Гулака від 1 жовтня 1846 р., П. Чуйкевича до П. Куліша від 1 березня 1847 р., де йшлося про національне значення поезії Шевченка. Як відомо, саме ці матеріали були використані начальником III відділу О. Орловим та його помічником Л. Дубельтом у звинуваченні Т. Шевченка.

М. Новицький уперше надрукував характеристику Т. Шевченка, надану на запит III відділу президентом Петербурзької академії мистецтв, зятем Миколи I, герцогом Максиміліаном Лейхтенберзьким, у якій високий посадовець дав позитивну оцінку Шевченку-художнику і поету. На жаль, цей документ не був узятий до уваги під час слідства.

Крім цього, уперше було оприлюднено документи: лист цивільного губернатора І. Фундуклея від 6 квітня 1847 р. до начальника III відділу О. Орлова; квитанцію від 17 квітня 1847 р. наглядачу київської поліції Гришкову про те, що Т. Шевченко прибув до Петербурга з речами, лист О. Орлова від 30 травня 1847 р. військовому міністру О. Чернишову з проханням повідомити місце служби Шевченка, лист головнокомандуючого поштового департаменту В. Адлерберга від 30 травня 1847 р. до О. Орлова про розпорядження щодо відправлення Т. Шевченка рядовим в окремих Оренбурзький корпус.

У цій праці М. Новицький, перераховуючи вилучені у братчиків маніфест «Закон Божий» і статут Слов'янського братства святих Кирила і Мефодія, акцентує увагу і на рукописних списках поетичних творів Шевченка. Так, у М. Костомарова було вилучено поеми «Сон», «Кавказ», послання «І мертвим, і живим, і ненародженим...», уривки містерії «Великий льох». Окремі тексти були виявлені також у В. Білозерського.

М. Новицький, як і його попередники, дослідники цієї теми (М. Драгоманов, М. Чалий, О. Кониський), вважав Т. Шевченка ідеологом цієї таємної організації і відводив йому головну роль.

Друга частина статті «Шевченко в процесі 1847 р. і його папери» має назву «Шевченкові папери». Тут вміщено творчу спадщину поета, виявлену вченим серед документальних матеріалів архіву Департаменту поліції. Зокрема, у матеріалах слідства М. Новицький знайшов «Археологічні нотатки» Т. Шевченка, зроблені під час його роботи у Київській археографічній комісії, впродовж 1845 – початку 1847 років. Тут зібрана і записана ним інформація про українські історичні пам'ятки, пам'ятні місця, вміщено фольклорні записи. «Це зовсім новий матеріал; він не тільки поширює наші відомості про характер діяльності Шевченка в археографічній комісії, але й дає, часом, цінний коментар до російських повістей («Наймичка», «Близнецы», «Музыкантъ») і деяких віршів поета», – зауважує шевченкознавець [3, с. 66]. На його думку, Т. Шевченко використовував також ці матеріали у своїй поезії. Зокрема, уривок «Гори мої високі...» («Сон», 1847 р.): «Вечерне сонечко гай золотило, / Дніпро і поле золотом крило, / Собор Мазепин сяє, біліє, / Батька Богдана могила мріє, / Київським шляхом верби похилі / Три братні давні могили вкрили» («Сон») є інтерпретацією запису нотаток, зроблених у Переяславі 1845 р.: «По Киевской дороге в пяти верстах от Переяслова над самой дорогой три высокие кургана, называемые Трибатни могилы. По Золотоношской дороге в семи верстах от города высокий курган, называемый

Богданова могила. И тут же недалеко впадает в древнее русло Днепра бесконечный вал, неизвестно когда и для чего построенный» [7, с. 41; 8, с. 215].

М. Новицький вперше мовою оригіналу оприлюднив знамениту передмову Шевченка 1847 року до другого нездійсненого видання «Кобзаря». До того її опублікував М. Стороженко у перекладі російською мовою у журналі «Русская мысль» (1898 р., № 6) (Книгу вперше окремим виданням під назвою «Другий Кобзар. Поезії 1843–1847 рр.» упорядкував і прокоментував С. Гальченко, видання було надруковано у 2010 р. (Видавничий дім «Андрій», 272 с.).

У матеріалах архіву III відділу М. Новицьким було виявлено і огляд поезії Т. Шевченка за 1838–1842 роки, зроблений на запит керуючого III відділу генералом-лейтенантом Л. Дубельгом, що містився у «Журналі» слідчої справи Кирило-Мефодіївського братства. Тут були переказані російською мовою поетичні твори «Чигрине, Чигрине...», «Сон», «Катерина», «Перебендя», «Тополя», «Думка» («Нащо мені чорні брови...»), «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гайдамаки», «Гамалія», зміст яких використаний у справі обвинувачення поета в антиросійських настроях: «Авторъ постоянно слѣдуетъ принятому направленію: непрерывно жалуется на страданія Украйны въ настоящемъ ея положеніи; желаетъ возбудить ненависть къ владычеству Русскихъ, и воспоминая о прежней свободѣ, подвигахъ и славѣ казаковъ, упрекаетъ нынѣшнее поколѣніе въ равнодушіи» [3, с. 92].

М. Новицький надрукував тільки частину виявленого матеріалу. Продовжувачем у шевченкознавстві цієї теми був В. Бородін, який підготував статтю «Твори Т. Шевченка в архіві кирило-мефодієвців» (К., 1955 р.). А повністю матеріали перекладів були опубліковані у виданні «Кирило-Мефодієвське товариство: У 3 т.» (К., 1990 р.).

Сам М. Новицький у вступному слові до своєї праці, де він уперше надрукував таку значну частину матеріалів до біографії Шевченка, вважав, що публікація «дає загальне уявлення про літературні й громадські інтереси не тільки самого поета, але й почасти української інтелігенції 40-х років минулого століття» [3, с. 68].

Заслуги М. Новицького в розшуку і оприлюдненні таких важливих матеріалів до біографії Шевченка були відзначені шевченкознавцями О. Дорошкевичем, В. Бородіним, В. Смілянською.

У виданні «Тарас Шевченко: Документи та матеріали до біографії. 1814–1861» (1982 р.) дві третини займають матеріали десятирічного періоду заслання Т. Шевченка (1847–1857 рр.). У 1920-х роках у шевченкознавстві майже всі ці документи були ще не відомі. М. Новицький як дослідник життя і творчості Т. Шевченка також долучився до їх пошуку. Під час одного із відряджень до Ленінграда йому пощастило виявити в архіві Департаменту поліції матеріали III відділу під назвою «Дѣло о рядовомъ Шевченко, коллежскомъ секретарѣ Левицкомъ и магистрѣ Головки», що стосувалися арешту поета 1850 р.

Цій справі передував арешт Т. Шевченка в Оренбурзі 22 квітня 1850 р., де він перебував на той час після повернення із Аральської експедиції. Використавши спогоди Ф. Лазаревського, М. Новицький встановив, що причиною арешту поета був донос прапорщика 3-го лінійного батальйону Окремого оренбурзького корпусу М. Ісаєва. У доносі йшлося, що Т. Шевченко носить цивільний одяг, малює картини та пише поетичні твори.

У статті «До історії арешту Шевченка 1850 р.» подано опис матеріалів, вилучених з наказу коменданта Окремого оренбурзького корпусу В. Обручова під час обшуку Шевченка. Під графою «Папери, що заслуговують на особливу увагу» були вказані листи до Шевченка: чиновника Оренбурзької прикордонної комісії, приятеля Т. Шевченка С. Левицького від 6 березня 1850 р., службовця Оренбурзької прикордонної комісії Ф. Лазаревського від лютого, березня, 20 квітня, 27 квітня 1848 р., художника О. Чернишова від 2 грудня 1847 р., 29 березня 1850 р., лікаря, чиновника Орської дистанції Оренбурзької прикордонної комісії М. Александрійського від 16 серпня 1848 р., княжни В. Репніної від 13 січня і 19 березня 1848 р., поміщика А. Лизогуба від 21 жовтня 1847 р., 31 грудня 1847 р., 7 січня, 23 лютого, 7 квітня, 15 липня 1848 р.

(На сьогодні автографи листів не відомі, їх публікація проводиться за 3 т. «Повне зібрання творів. Листування» 1929 р.)

Крім згаданих вище листів, у Т. Шевченка була поезія «Свячена вода» О. Псьол, 2 альбоми малюнків, значна частина яких виконана під час роботи в Археографічій комісії 1846 р., а кілька – під час Аральської експедиції, складених для опису Аральського моря. Тут є свідчення командуючого 5-им Оренбурзьким лінійним корпусом Д. Мешкова про те, що він нічого про малюнки та поезії, виявлені у Шевченка, не знає.

Усі ці матеріали, як встановив М. Новицький, передав разом із поясненнями командир Окремого оренбурзького корпусу В. Обручов у листі від 23 травня 1850 р. до військового міністра О. Чернишова, який доповів про справу Шевченка Миколі І. У статті «Арешт Шевченка у 1850 р.». М. Новицький надрукував наказ Миколи І ІІІ відділу розпочати розслідування цієї справи. 8 червня 1850 р. О. Чернишов передав на розгляд О. Орлова матеріали Шевченка.

Як відомо, ІІІ відділ особливу увагу звернув на перший лист, зазначений в опису. Це був лист С. Левицького від 6 березня 1850 р., у якому, зокрема, той писав: «Багацько єсть тут наших, да, кажеться, люде такі, що проміняв би їх на німця, не тільки хрещеного, ...[М. Головка] каже, що якби Вас не стало, а на місто того стало більш людей – аж до 1000, готових стоять за все, що Ви казали..» [2, с. 144]. Саме це твердження С. Левицького стало головним у звинуваченні Т. Шевченка і водночас М. Головка, про що свідчить нова справа «Дѣло о рядовомъ Шевченко, Коллежскомъ Секретарѣ Левицкомъ и магистрѣ Головка».

Із офіційних документів цієї справи М. Новицький описав і опублікував рапорт командира Окремого оренбурзького корпусу та оренбурзького генерал-губернатора В. Обручова від 8 червня 1850 р. О. Орлову про арешт Т. Шевченка і вилучені в нього речі; лист чергового генерала головного штабу військового міністерства П. Ігнат'єва від 10 червня 1850 р. Л. Дубельту про арешт Т. Шевченка; рапорт ІІІ відділу від 23 червня 1850 р. Миколі І про результат розслідування справи Т. Шевченка, М. Головка, С. Левицького з пропозицією встановити суворий нагляд за Т. Шевченком і С. Левицьким; лист О. Орлова від 27 червня 1850 р. О. Чернишову про рішення Миколи І покарати винних службовців, які дозволили Т. Шевченку носити цивільний одяг, малювати та ін.

Ще один документ до історії арешту поета М. Новицький надрукував у часопису «Глобус» (1929 р., № 5). Це доклад ІІІ відділення корпусного штабу в. о. чергового офіцера штабу Окремого оренбурзького корпусу П. Коріна від 22 січня 1850 р. В. Обручову. З нього дізнаємося, що Шевченка вже тоді мали відправити на Мангизлак для пошуку вугілля.

Загалом М. Новицьким було знайдено і оприлюднено 30 документів, що давали можливість з'ясувати обставини арешту, слідства та виголошення нового вироку поету.

У 1920-х роках М. Новицький був єдиним, хто доклав стільки зусиль для розшуку та опрацювання документів до життя і творчості Шевченка. Впродовж наступних двох десятиліть в умовах посилення політики радянського режиму і розгортання подій Другої світової війни вивчення документальної частини матеріалів майже припинилося. Сам учений, як відомо, був репресований і відбував покарання на Далекому Сході.

Коли у 1930-х роках планувалося видати повне зібрання творів, то комітетом для редагування Шевченкових творів було доручено М. Новицькому готувати окремий том, де мали бути надруковані документи до біографії Т. Шевченка. Про його участь у підготовці таких матеріалів свідчить виписка із звіту (од. зб. 368) заступника голови комітету О. Дорошкевича за 1932 р.: «Готується до друку том архівних матеріалів про Шевченка. З цією метою систематично провадиться передрук на машинці, перевірка і підготовка до друку тексту архівних матеріалів про Шевченка. 5 справ, загальною кількістю 500 аркушів, вже скопійовано, перевірено й до друку виготовлено. Опрацьовує це завдання бригада: М. М. Новицький та С. К. Гречишко» [6, арк. 2]. Але том з документами не був надрукований.

26 грудня 1937 року М. Новицького заарештували, як і інших представників української інтелігенції. Його було звинувачено за статтями 54-8, 54-10, 54-11 УК УССР і пред'явлено звинувачення в контрреволюції проти радянської влади. Матеріали слідчої справи зберігаються у ЦДАГО (ф. 263, оп. 1, № 49630, т. 1; № 57013, т. 2) під назвою «Дело по обвинению Михаила Михайловича Новицкого по ст. 54-11, 54-10 УК УРСР». Термін покарання він відбував у таборах позбавлення волі «Печерлаг» (Республіка Комі; Б. Б. К. стройка № 105), в'язні якого працювали на будівництві Біломор-Балтійського каналу.

Зібрані М. Новицьким документи були використані наприкінці 1940-х років, коли розпочалася робота над упорядкуванням матеріалів до видання «Т. Г. Шевченко в документах та матеріалах». У 1950 р. вперше з'явилися вони окремим виданням у збірнику «Т. Г. Шевченко в документах та матеріалах». Загалом до книги ввійшло 195 документів до біографії Т. Шевченка, що становить лише третю частину від усієї кількості матеріалів. До видання не ввійшла значна частина документів, що стосувалася участі Шевченка в Кирило-Мефодіївському братстві, періоду заслання поета, останньої подорожі в Україну та його арешту 1859 р., які були розшукані і надруковані М. Новицьким. Не згадано тут і імені вченого, який віддав багато зусиль для їх вивчення та опрацювання.

Але документи, які є в архіві, свідчать, що М. Новицький продовжував працювати над пошуком нових матеріалів і після виходу збірника документів. Для пошуку нових матеріалів він навіть кілька разів на рік їздив у відрядження до Ленінграда і Москви. У 1947 р. М. Новицький побував у відрядженні в Москві, про що відомо з листа доньки Корнія Чуковського Лідії від 4 грудня 1947 р.: «Милый Михаил Михайлович...как Вы могли не придти ко мне, будучи в Москве – это выше моего понимания» [5, арк. 36].

Під час одного із таких відряджень співробітниця Державного історичного архіву Московської області Л. Пустильник могла передати йому окремі матеріали справи «Дело канцелярии Московского военного генерал-губернатора по секретной части о рядовом Оренбургского батальона Шевченко (начато 25 сентября 1857 г.)», яка зберігалася серед паперів секретного відділу канцелярії московського воєнного генерал-губернатора (ф. 16, оп. 47, справа 130, коробка 124, листи 1-2, 4-5, 7, 8, 9, 11, 12, 14-15). Їх М. Новицький опублікував у статті «Новые материалы о Т. Г. Шевченко» («Дружба народов» за 1958 р., № 5).

Це були такі документи: лист оренбурзького і самарського генерал-губернатора та командира Окремого оренбурзького корпусу А. Катеніна від 16 вересня 1857 р. до московського військового генерал-губернатора А. Закревського про заборону Шевченку проживати у Петербурзі та Москві; лист петербурзького військового генерал-губернатора П. Ігнат'єва від 28 вересня 1857 р. А. Закревському про встановлення нагляду за поетом; лист П. Ігнат'єва від 30 жовтня 1857 р. А. Закревському про перебування Т. Шевченка в Нижньому Новгороді; повідомлення П. Ігнат'єва від 25 лютого 1858 р. А. Закревському про дозвіл Т. Шевченку проживати в Петербурзі, відвідувати Академію мистецтв із встановленням суворого нагляду за ним; лист нижньгородського губернатора Муравйова від 18 квітня 1858 р. московському військовому генерал-губернатору С. Строганову про зупинку Т. Шевченка в Нижньому Новгороді, його перебування у Москві, дозвіл поету проживати в Петербурзі та ін.

На основі цих документів було встановлено нові факти до біографії Т. Шевченка: його перебування в домі Щепот'євої (Москва), уточнено дати виїзду з Нижнього Новгорода (9 березня 1858 р.), Москви (4 квітня 1858 р.), Загалом М. Новицьким із цієї справи було оприлюднено 8 документів, які сьогодні використовуються у шевченкознавстві.

М. Новицький започаткував у шевченкознавстві тему «Т. Шевченко і царська цензура». В його архіві зберігаються прижиттєві рецензії на твори Т. Шевченка, які він виявив, але ці документи не були ним надруковані (од. зб. 84)

Продовжувачем у шевченкознавстві цієї теми був В. Бородин. У книжці «Т. Г. Шевченко і царська цензура» (К., 1969 р.) подано документи петербурзького цензурного

комітету 1840–1862 рр., прижиттєві рецензії до таких видань, як: «Кобзарь» (1840), «Тризна» (1844), «Катерина» (1860), «Кобзарь» (1860), «Гайдамаки» (1861), а також «Букварь южнорусский» (1861) та ін.

У 1963 р. вийшов новий збірник документів «Тарас Шевченко. Документи і матеріали». На жаль, імені вченого тут також не згадано. Ще один збірник «Т. Г. Шевченко. Документи та матеріали до біографії (1814–1861)» з'явився у 1975 р. До видання вперше введено архівні матеріали, на яких наголошував раніше М. Новицький: записи метричних книг, матеріали про живописні роботи у Великому петербурзькому театрі, участь у яких брав Шевченко (1836 р.), документи Товариства заохочування художників та ін.

В архіві М. Новицького зберігаються його напрацювання – 19 неопублікованих копій документів, що можуть значно розширити інформацію про історію зарахування Т. Шевченка на посаду вчителя малювання Київського університету: прохання кандидата на посаду художника Н. Буяльського від 18 лютого 1847 р. київському, подільському і волинському генерал-губернатору Д. Бібікову; прохання О. Траскіна від 7 травня 1847 р. до Д. Бібікова про призначення на посаду викладача малювання П. Шлейфера; рапорт О. Траскіна від 27 листопада 1847 р. Д. Бібікову про затвердження на посаді Г. Васька (од. зб. 55) та ін.

Ще частина документальних матеріалів, що ввійшла до наступного видання документів (1982 р.), була відомою М. Новицькому ще у 1950-х роках, про що свідчать матеріали його архівного фонду у ЦДАМЛМУ (ф.1, оп.1). Але як політично репресований він не входив до груп науковців, котрі готували видання, і залишався поза межами шевченкознавства.

На сьогодні відомо понад 600 документів для вивчення життя і творчості Шевченка, 68 з яких упродовж 1920 – поч. 1960-х рр. розшукав та надрукував шевченкознавець, учений-текстолог М. Новицький. Про його важливий внесок у розробку біографії Т. Шевченка відзначала В. Смілянська, наголосивши на тому, що дослідник уперше на основі знайдених ним документів розкрив історію трьох арештів Т. Шевченка: 1847 р., 1850 р., 1859 р. [4, с. 255–256]. Тобто М. Новицький був першим, хто після М. Чалого і О. Кониського зробив найвагоміший внесок у становлення наукової документальної концепції біографії Тараса Шевченка. Віднайдені ним матеріали згодом використані при написанні академічної біографії Т. Шевченка Інститутом літератури, науковий колектив якого підготував видання «Т. Г. Шевченко. Біографія» (1984). Згодом цей шлях у документальному шевченкознавстві продовжили М. Моренець, П. Жур, Л. Большаков.

1. Новицький М. Арешт Шевченка в 1859 р. / Мих. Новицький // Шевченківський збірник. Т. 1. – К., 1924. – С. 130–138.

2. Новицький М. До історії арешту Шевченка 1850 р. / Мих. Новицький // Шевченко та його доба. Зб. 1. – К., 1926. – С. 141–193.

3. Новицький М. Шевченко в процесі 1847 р. і його папери // Україна: науковий тримісячник українознавства. – 1925. – Кн. I/II. – С. 51–99.

4. Смілянська В. Дослідження біографії / Валерія Смілянська; АН УРСР; Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка // Шевченкознавство: підсумки й проблеми. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 241–272.

5. ЦДАМЛМУ. – Ф. 1: Архів М. М. Новицького. – Оп. 1. – Од. зб. 349. – Арк. 36. – Лист Лідії Чуковської Михайлу Новицькому від 4 грудня 1847 р.

6. ЦДАМЛМУ. – Ф. 1: Архів М. М. Новицького. – Оп. 1. – Од. зб. 368. – Арк. 2. – Звіт про роботу редакційного комітету для видання Шевченківських творів при II відділі ВУАН від 29 листопада 1932 р.

7. Шевченко Т. Повне зібрання творів. У 12 т. Т. 5. Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Буквар южнорусский». Записки народної творчості. / Тарас Шевченко; [редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К.: Наук. думка, 2003. – 496 с.

8. Шевченко Т. Повне зібрання творів. У 12 т. Т. 2. Поезія 1848–1861 / Тарас Шевченко ; [редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К.: Наук. думка, 2003. – 496 с.

9. Шевченко Т. Повне зібрання творів. У 12 т. Т. 6. Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. / Тарас Шевченко; [редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К.: Наук. думка, 2003. – 496 с.

В статье раскрыта роль Михаила Новицкого у выявлении документов Т. Шевченко и их публикации у 1920–1960-х гг. А также обозначен вклад ученого у становлении научной концепции биографии поэта.

Ключевые слова: документы Т. Шевченко, биография поэта, издания документов Т. Шевченко, архивные материалы и печатные труды М. Новицкого, шевченковедение, работы по шевченковедению.

Key words: documents of T. Shevchenko, scientific works of biography about poet, editions of documents of T. Shevchenko, file of documents and scientific works of M. Novytskyi, scientific works about T. Shevchenko. In this article to relate about scientific works of biography of Taras Shevchenko. Author of this scientific works is M. Novytskyi, who study of documents of the famous Ukrainian poet from 1920 to 1960 years.

